

Παπαδιαμάντης επί σκηνής και οθόνης ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΜΑΥΡΕΛΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ, Ως ναύαγια αι λέξεις.... Η πρόσληψη του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη στο θέατρο, στον κινηματογράφο και στην τηλεόραση, εκδόσεις Αιγόκερως, σελ. 246

Για μια ακόμη φορά ο επαρκέστατος στις έρευνές του και εμβριθής πάντα στις προσεγγίσεις του Κων/νος Κυριακός, αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Θεάτρου του Πανεπιστημίου Πατρών, μας δίνει ένα πολύτιμο εργαλείο για το θέατρο και τον κινηματογράφο. Ωστόσο, η ανά χειράς μελέτη αποτελεί πολύ χρήσιμο εργαλείο και για έναν νεοελληνιστή φιλόλογο, αφού παρουσιάζει λεπτομερέστατα και με τρόπο επαρκή την πρόσληψη του έργου του μεγάλου μας πεζογράφου Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Το ενδιαφέρον είναι, επιπλέον, πως ο Κυριακός συνηθίζει τις διακαλλιτεχνικές προσεγγίσεις και, για ακόμη μια φορά, μας δίνει ένα δείγμα της μεταφοράς από το κείμενο στη σκηνή ή την οθόνη. Χωρίς να είναι μια μελέτη που βρίθει από θεωρητικές αναφορές για επίδειξη γνώσεων, φαινόμενο που συχνά συναντάμε σε άλλες μελέτες, η παρούσα μονογραφία στηρίζεται σε στέρεα μεθοδολογικά εργαλεία (θεωρία της αφήγησης, θεωρία των διασκευών από τη μία τέχνη στην άλλη) και εστιάζει στην προαναφερθείσα διακαλλιτεχνική διάσταση ενός έργου τέχνης.

Παράλληλα με τα προαναφερθέντα, και όπως πάντα πράττει, ο μελετητής καταθέτει εξαντλητικό και λεπτομερέστατο κατάλογο τού προς εξέταση υλικού (ταινίες, εκπομπές, σειρές, θεατρικές παραστάσεις) και μάλιστα για ένα ευρύ χρονικό άνωσμα (1965-2019) και με υλικό που δύσκολα θα το μεταχειριζόταν ένας μελετητής που δεν έχει κάνει ήδη πολλές παρόμοιες δουλειές. Ο Κυριακός έχει δώσει πολλές παρόμοιες μονογραφίες, όπως π.χ. *Ρωσικό θέατρο και ελληνική σκηνή, Από τη σκηνή στην Οθόνη, Μίμης Φωτόπουλος, Ρωμείκη καρδιά: Συμβολή στη μελέτη της υποκριτικής τέχνης στο θέατρο και τον κινηματογράφο* κλπ. Πρόκειται για προσεγγίσεις που, δίχως να υποτιμούν την ιστορική στιγμή και τον χρονότοπο των καλλιτεχνικών πραγματώσεων (ιστορική διάσταση), έχουν στέρεο μεθοδολογικό υπόβαθρο με θεωρητική σκευή που, διακριτικά αλλά και με συνέπεια, περιγράφει τα είδη, τις διακαλλιτεχνικές σχέσεις (συγκριτολογική διάσταση) και τις τεχνικές του εκάστοτε υλικού προς εξέταση, ενώ δεν λείπει και η εκ του σύνεγγυς προσέγγιση έργων (λογοτεχνικών, θεατρικών ή κινηματογραφικών/τηλεοπτικών), η οποία δίνει και τη διάσταση της κριτικής της τέχνης.

Το υλικό χωρίζεται σε δύο κατηγορίες έργων, με βάση την τέχνη που το κάθε ένα υπηρετεί, διασκευάζοντας έργα από μια τρίτη τέχνη, ενώ αναλόγως και το βιβλίο χωρίζεται σε αντίστοιχα μέρη. Η σκηνή, δηλαδή το θέατρο, από τη μία και η οθόνη, δηλαδή ο κινηματογράφος και η τηλεόραση, από την άλλη «διασκευάζουν», δηλαδή ερμηνεύουν, μεταμορφώνουν και δημιουργούν νέα έργα, εμπνεόμενα από τη λογοτεχνική ευφυΐα τού Παπαδιαμάντη. Αυτή η διάκριση ακολουθεί και τα δύο μέρη τού κυρίως κειμένου, ενώ τα επίμετρα πλαισιώνουν την αναλυτική προσέγγιση και αποτελούν εργαλείο πολύτιμο, ίσως εξίσου χρηστικό με το κυρίως μέρος, για κάποιον που θέλει να ξεκινήσει βλέποντας την γενική εικόνα του όλου θέματος, στην ιστορική του διάσταση, δηλαδή στην πορεία της πρόσληψης τού εν λόγω λογοτέχνη από δύο άλλες τέχνες. Παράλληλα, αναδεικνύεται και η ίδια η κινηματογραφική και θεατρική ταυτότητα των έργων του Σκιαθίτη, σε όλη της την ποικιλομορφία.

Ο Κυριακός, αν και θεατρολόγος και θεωρητικός του κινηματογράφου, έχει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται την αξία, να αναλύει και να ερμηνεύει με εξαιρετικό τρόπο τη λογοτεχνική παραγωγή, κάτι που δεν είναι πάντα αυτόνομο για τους

ενασχολούμενους (θεωρητικά και πρακτικά) με το θέατρο και τον κινηματογράφο, αφού ενίοτε ξεχνούν ότι ένα βασικό κομμάτι των τεχνών αυτών είναι ο λόγος. Αντί να λαμβάνουν αυτό υπόψη, αναλύουν ή παράγουν έργα αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα το βασικότατο αυτό κομμάτι. Μία επιπλέον αρετή του μελετητή είναι και η διαπίστωση ότι η μελέτη είναι πλήρως ενημερωμένη σε σχέση και με τα θεωρητικά εργαλεία ενός φιλολόγου και τις ιστορικές γνώσεις επί του υλικού.

Όπως τονίζεται στο μελέτημα, ο Παπαδιαμάντης αποτελεί έναν λογοτέχνη, το έργο του οποίου αποτελεί σημείο αναφοράς και έχει εμπνεύσει τους πιο διαφορετικούς στην αντίληψη και ιδιοσυστασία δημιουργούς, όχι μόνο λογοτέχνες, αλλά και θεατρικούς συγγραφείς και σκηνοθέτες, τόσο του κινηματογράφου όσο και του θεάτρου, που ενδιαφέρουν περισσότερο τον Κυριακό. Η σημαντική αυτή θέση του Παπαδιαμάντη αναδεικνύεται και από την ποικιλία των «ερμηνειών» του έργου του μέσω των διασκευών, μεταμορφώσεων και αναγνώσεων. Από τις πιο παραδοσιακές και συντηρητικές έως τις πιο πρωτοποριακές και ρηξικέλευθες πραγματώσεις της επίδρασης των κειμένων, αναδεικνύεται και η αξία του λογοτέχνη. Είναι γεγονός ότι ο Παπαδιαμάντης διαβάζεται συχνά ως κοσμοκαλόγερος και βαθιά θρησκευόμενος, κάτι που είναι αλήθεια, παράλληλα μπορεί να διαβαστεί και ως επαναστάτης της λογοτεχνικής μορφής και ειδολογικής ταυτότητας (με θραυσματικό πεζό λόγο, ενίοτε και λυρισμό ή μουσικότητα που ξεφεύγουν από την παραδοσιακή αφηγηματική φόρμα), προστάτης των φτωχών και των διαφορετικών ανθρώπων σε εποχή βαθιάς κρίσης, που θυμίζει την σημερινή, μεταφραστής που εισάγει πρωτοποριακά έργα ενώ παράλληλα επηρεάζεται από (και χρησιμοποιεί τους τρόπους της) εκκλησιαστικής και παραδοσιακής κειμενικής παραγωγής. Ο Κυριακός, κατανοώντας αυτή την πραγματικότητα, χωρίζει τις προσεγγίσεις ή την πρόσληψη σε δύο επιπλέον ομάδες, την πιο συνηθισμένη που βλέπει τον συγγραφέα «ως ηθογράφο και ως εκφραστή του ορθόδοξου ελληνισμού» και την πιο πρόσφατη (όπως τονίζει) του «ποιητή του ψυχολογικού ρεαλισμού». Η ορθή αυτή διάκριση, ανταποκρινόμενη στη φιλολογική πραγματικότητα, δηλώνει την ενημέρωσή του στον τομέα αυτό, κάτι που διακρίνεται και από την πλούσια βιβλιογραφία που υπάρχει στο τέλος της μελέτης.

Παράλληλα, σχολιάζοντας τις παραγωγές στην οθόνη (κινηματογραφικές και τηλεοπτικές) ο Κυριακός διακρίνει και ανάμεσα σε εκείνες που δηλώνουν την ταύτιση και την τάση να μοιάζουν στο «πρωτότυπο» και εκείνες που προβάλλουν τη διαφορά τους από αυτό, διάκριση που είναι απαραίτητη για μια σωστή προσέγγιση της «πρόσληψης» ενός έργου ή της επίδρασής του στους μεταγενέστερους. Εξίσου σημαντική διάκριση που επιχειρείται, η οποία δείχνει με χαρακτηριστικό τρόπο την εξαιρετική ποιότητα της προσέγγισης, είναι και εκείνη που αφορά στους θεατές και σχετίζεται με την επιθυμία αναγνώρισης, με κοινωνικοπολιτικούς όρους, της εποχής στην οποία αναφέρεται το λογοτεχνικό έργο, ως διαφορετική από εκείνη να «δούμε/παρακολουθήσουμε» την εποχή με όρους «σκηνικών και κοστουμιών».

Ο Κυριακός καταφέρνει με απλό τρόπο να εξηγήσει, όχι μόνο για τους ειδήμονες αλλά και για το ευρύτερο κοινό, τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η μεταστοιχείωση από το κείμενο, με τις εκτεταμένες αφηγηματικές ή/και περιγραφικές ενότητες, σε διάλογο που υποδεικνύει πράγματα που δεν λέγονται στο κείμενο αλλά περιγράφονται (δράση, σκηνικό και προϊστορία της υπόθεσης) με ταυτόχρονες σκηνικές οδηγίες ή την κινηματογραφική «αφήγηση». Εξίσου σημαντική είναι και η εξήγηση της διάκρισης ανάμεσα στις προσπάθειες «μεταφοράς» ενός κειμένου με εκείνες της μεταφοράς περισσότερων, αφού πρέπει να βρεθεί κοινός θεματικός ή ερμηνευτικός άξονας από τον καλλιτέχνη που διαβάζει το «έργο-πηγή» του Παπαδιαμάντη. Τέλος, σημαντική για την κατανόηση από τον κάθε αναγνώστη είναι και η επισήμανση του ρόλου του ηθοποιού στην ερμηνεία, πέραν της προσπάθειας τού σκηνοθέτη ή εκείνου που διασκευάζει το παπαδιαμαντικό έργο σε διαλόγους.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η παρούσα μονογραφία αποτελεί ένα πολύτιμο εργαλείο για τους θεατρολόγους και θεωρητικούς του κινηματογράφου, αλλά και για τους φιλόλογους. Παράλληλα, όμως μπορεί να διαβαστεί και από το ευρύτερο κοινό και να λειτουργήσει ως πανόραμα της πρόσληψης τού μεγάλου μας λογοτέχνη.

Ο Νίκος Μαυρέλος διδάσκει Νεοελληνική Φιλολογία στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Λιουμπόβ Ποπόβα, Σχέδια για ύφασμα, Περ. 1923–24, Μελάνι σε χαρτί, 17×13.7
©MOMus-Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης-Συλλογή Κωστάκη